

тлумачний словник лінгвістичних термінів» С. Єрмоленко, С. Бибик, О. Тодор; «Український орфографічний словник» (2002); «Сучасний словник іншомовних слів» (2006); *апо́строф* і *апо́строф* («Словник наголосів» М. Погрібного; «Російсько-український словник» у 3 т.; «Українська літературна вимова і наголос»; «Складні випадки наголошення» С. Головащука; «Словник наголосів» С. Головащука); *апо́строф* і *апо́строф* («Орфоепічний словник» М. Погрібного).

Відрядно, що найновіші словники української мови («Великий тлумачний словник сучасної української мови»; «Новий словник іншомовних слів» (2008); «Український орфографічний словник» (2009)) цілком слушно подають лише один наголос – *апо́строф*. Характерно, що свого часу «Орфоепічний словник російської мови» за ред. Р. Аванесова (1985), фіксуючи наголошування *апо́строф*, наводить ремарку: «не рекомендувати *апо́строф*». Значить, на той час у російській мові в усному мовленні побутував такий наголос, бо інакше автори Словника не подавали б такого застереження. То російська мова не прийняла грецької акцентуації, тільки – французьку, а в українській мові під впливом російського наголошування роками функціонує і засвідчується у словниках наголос *апо́строф* (поряд із *апо́строф*). Тому й похвально, що в останніх найновіших словниках рекомендовано лише наголошування *апо́строф*.

Василь Винницький

АЛФАВІТ ЧИ АЛФАВІ?

У мовознавстві існує низка граматичних термінів, наголошування яких не завжди легко визначити, оскільки вони мають або подвійне акцентування (а не в усіх словниках подано рекомендований і прийнятний наголос), або простежується розбіжність при наведенні наголосу в різних лексикографічних працях, довідниках. До таких слів-термінів належить іменник *алфавіт*, який пройшов цікавий акцентуаційний (та й правописний) розвиток і вживається в українській мові з XVII ст.

У Словнику В. Даля засвідчено наголос *алфаві́тъ*. «Етимологічний словник російської мови» М. Шанського, подаючи укр. *алфа́ві́т*, біл. *алфаві́т*, пол. *alfabet*, чеськ. *alfabeta*, словацк. *alfabeta*, в.-луж. *alfabet*, болг. *алфаві́т*, с.-х. *алфа́бет*, словенськ. *alfabét*, пояснює, що рос. *алфаві́т* – це давньоруське запозичення із грецької мови (XV ст.) і що сучасний наголос (архаїчне *алфа́віт* точно відповідає грецькому) появився, очевидно, під впливом французького *alphabet* у XVIII ст. В «Етимологічному словнику української мови» іменник *алфа́ві́т* (ст. *алфаві́тъ* (XVII ст.) від грецького *alphabetos*, що утворене з назв двох перших літер грецької азбуки *alpha* + *beta*, а в середньогрецькій вимові – *bita*) засвідчений, як і рос. *алфа́ві́т*, із подвійним наголосом.

І. Огієнко подавав укр. *алфа́ві́т* (галицьке *альфа́бет*), рос. *алфаві́тъ*. Таке наголошування в українській мові послідовно зберігалось до половини XX ст., а в окремих словниках і довше: *алфа́ві́т* і *альфа́бет* («Правописний словник» Г. Голоскевича; «Новий український правопис із словничком» Б. Романенчука і Я. Рудницького (1938); «Правописний словник» за ред. О. Панейка (1941); однотомний «Російсько-український словник» (1948); «Короткий тлумачний словник української мови» (1978), «Практичний словник синонімів української мови» С. Караванського). Цікавою є розбіжність у наголошуванні прикметника від цього іменника у деяких із наведених праць: *алфаві́тний* (Г. Голоскевич), *алфа́ві́тний* (РУС 1948), *алфа́ві́тний* (С. Караванський). Уперше варіантний наголос в аналізованому іменнику (*алфа́ві́т*) рекомендує «Український правопис» (1946), а потім закріплює «Український правопис» (1960). Згодом таке наголошування підтримується лексикографічними працями, довідковими джерелами: *алфа́ві́т* («Українсько-російський словник» у 6 т.; «Словник української мови» в 11 т.; «Словник іншомовних слів» (1974); «Словник-довідник з правопису» С. Головащука; «Новий російсько-український словник-довідник» (1996); «Українська мова. Енциклопедія»; «Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів»; «Сучасний словник іншомовних слів» (2006); «Український орфографічний словник» (2009); *алфа́ві́т* і *алфаві́т* («Словник наголосів» М. Погрібного; «Російсько-

український словник» у 3 т.; «Українська літературна вимова і наголос»; «Орфографічний словник української мови» (1974); *алфаві́т* і *алфа́віт* («Словник наголосів» С. Головащука). Деякі словники подають цей іменник лише з наголосом *алфаві́т*, як і в рос. мові: «Словник іншомовних слів» (1955); «Орфоепічний словник» М. Погрібною; «Словник лінгвістичних термінів» Д. Ганича та І. Олійника; «Складні випадки наголошення» С. Головащука; «Великий тлумачний словник сучасної української мови»; «Український орфографічний словник» (2002); «Новий словник іншомовних слів» (2008). Важко повірити, що протягом останнього часу зовсім вийшов з ужитку первісний український наголос *алфа́віт*, а тому відродно, що в одному з найновіших словників («Український орфографічний словник» (2009)) зафіксовано два наголоси в іменнику *алфа́віт*.

Цікаво, що свого часу О. Суперанська (1968) наводить іменник *алфа́віт* з подвійним наголошуванням у російській мові, підкреслюючи, що варіант *алфаві́т* є типовим для російської мови кінця XVIII, XIX ст., а в літературі XX ст. обидві форми наголосу функціонують однаково. Дослідниця зауважує, що поки що наголос *алфа́віт* є за межами літературної норми, але він близький до неї. Пізніше у словниках російської мови зафіксовано лише наголошування *алфаві́т* (навіть із застереженням – не *алфа́віт*).

Розбіжність простежується і при засвідченні наголосу прикметника *алфа́ві́тний*. Словники, крім того, зловживають тавтологічним словосполученням «в алфа́ві́тному порядку» замість «за алфа́ві́том» («за абеткою»).

Отже, первісним в українській мові є наголошування *алфа́віт*, що відповідає акцентуації грецької мови-джерела. Наголос *алфаві́т* виник у середині XX ст. під впливом російської мови, де він є первісним (вплив французької мови) і до сьогодні так уживається. У сучасній українській літературній мові рекомендованим слід уважати наголошування *алфа́віт* і прийнятним (можливим) – *алфаві́т*. Чомусь російські словники не рекомендують (навіть застерігають) уживання наголосу *алфа́віт*, а наші словникарі тягнуться за *алфаві́том*, а не за *алфа́вітом*. Тому й не варто, мабуть, передусім професіоналам

так надмірно захоплюватися наголосом іменника *алфаві́т*, як і прикметника *алфаві́тний*.

Василь Винницький

РО́ЗБИР ЧИ РОЗБІ́Р?

Префіксальні безсуфіксні іменники чоловічого роду (а вони зазвичай дієслівного походження) у сучасній українській літературній мові мають різний наголос. В одних випадках він припадає на префікс (*за́сув, на́спів, об́мін, при́зов, при́спів, ро́змір, ро́зріз*), в інших – на корінь (*за́сів, за́стій, на́біг, надрі́з, при́їзд, про́біг, про́гін, прохíд, розгíн, розгу́л, розмі́в, розрі́в*). Деякі іменники виступають із подвійним наголошуванням (*до́говір і догові́р, за́ворот і заворо́т, за́сік і засі́к, за́чин і зачі́н, при́тик і приті́к, про́світ і просві́т, ро́збіг і розбі́г, ро́зруб і розру́б*), а також (*добі́р і дб́ір, дові́з і д́овіз, докі́р і д́окір, розлі́в і ро́злив, розлі́д і ро́зплід*). В українських акцентованих пам'ятках XVI – XVIII ст. іменники такого типу засвідчено переважно з префіксальним акцентуванням (такий наголос у них первісний), але в деяких словах уже наголошується корінь, а в поодиноких зафіксовано варіантну акцентуацію. У південно-західних говорах української мови аналізовані віддієслівні іменники вживаються в основному з префіксальним наголосом. І. Огієнко подавав їх із різним наголошуванням: *до́каз, до́пис, до́хід* (сучасне літературне *дохі́д*); *прохíд, розбі́й; ро́звід, ро́звіз, ро́звій* (сучасне літературне – *ро́звід і розві́д, ро́звіз і розві́з, ро́звій і розві́й*). Л. Булаховський рекомендував: *по́див, по́клик, по́дих; наві́й, нарі́в, пере́від, прихíд*; а також *за́ворот і заворо́т*. Однак чимало прикладів не збігається із сучасною акцентуаційною нормою: *перéтин і переті́н* (сучасне літературне – *перéтин*), *про́зір і прозі́р* (сучасне літературне – *прозі́р*). Іменники *догові́р, ро́звіз, ро́звій, розлі́в* учений фіксував з одним наголосом, а в сучасній мові вони мають двояке акцентування. В аналізованих іменниках, отже, протягом століть проходить тенденція до переміщення наголосу з префікса на корінь, яка продовжується й досі і супроводжується ваганням у наголошуванні. Цим загалом і пояснюється розбіжність при поданні наголосу